

УДК:
303.01+316.2
Примљено:
11. децембра 2009.
Прихваћено:
27. децембра 2009.
Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XX) VII, vol=18
Бр. 4 / 2008.
стр. 1487-1522.

Драган Суботић
Институт за политичке студије, Београд

ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ МЕТОДОЛОШКИХ ИСТРАЖИВАЊА

Сажетак:

Аутор пише о теоријским димензијама методологије, научног метода и примењених истраживања. Утемељује основну теоријску матрицу на методолошким идејама Огиста Конта, Емила Диркема и Макса Вебера и других концепирајући могући методолошки оквир истраживања друштва, друштвених појава, процеса и творевина.

***Кључне речи:** Метод, методологија, Огист Конт, Макс Вебер, Емил Диркем...*

1. ОГИСТ КОНТ И ПОЗИТИВИЗАМ У НАУЦИ

Методологија је део логике и као методологија једне посебне науке она је специјална логичка дисциплина чији је задатак да проучава и развија логичке оквире научног сазнања, али и истраживачка средства и поступке које одређена наука примењује у својим истраживањима и помоћу којих настоји да дође до нових сазнања.

Метод је начин истраживања који се примењује у некој науци¹⁾. Он је неразводни саставни део њене истраживачке делатности. Само би једна наука, у којој су се престала постављати нова питања, која више не настоји да усаврши своја знања, могла да буде без метода. А методологија, као логичка дисциплина која проучава метод, развија његова логичка начела, настоји да систематизује и оцени истраживачко искуство једне науке, много је самосталнија у односу према истраживачкој делатности одређене науке.

1) Глигорије Зајечарановић; Основи методологије науке, Београд, 1974, стр. 17.

Заправо, методологија је логичко-епистемолошка критичка анализа разних²⁾ методских поступака и читавог стања једне науке, она израђује критерије на основу којих се утврђују истинитост и научна употребљивост одређених сазнања.

О природи социологије и о особеностима њеног метода искристализовала су се три основна становништва:

1. Марксово становиште;
2. позитивистички погледи Конта, Мила и Диркема као и
3. становиште чија је основна идеја да између природних и друштвених наука постоје корените епистемолошке разлике. У социологији је понајвише дошло до изражаја у делу Макса Вебера.

Методологија је посебна наука која проучава и развија логичке оквире научног сазнања као и истраживачка средства и поступке који се примењују у истраживањима. Метод је начин истраживања који се примењује у некој науци. Методологија је логичка дисциплина која проучава метод и развија његова логичка начела и систематизује и оцењује истраживачко искуство једне науке. Методологија је најпотребнија када метод није довољно јасан и подесан за успешно решавање научних проблема и када у научној пракси искрсну неке потешкоће. Методологија је логичко критичка анализа методских поступака и читавог стања једне науке.

Огист Конт се заједно са Леонардом Хобхаусом означава као утемељивач органско – рационалистичке теорије, по којој се друштво захваљујући људском разуму развија као посебан део стварности која делује по посебним законима, посебној структури и односима.³⁾ Конт је сматрао да је људско друштво резултат општег консензуса који постоји између структуре и функције у друштву које се поима као особен биолошки организам, али и из осећања друштвености сваког појединца с једне, и скупа идеја, веровања и моралних и осталих колективних вредности с друге стране. Упо­ређујући друштво са биолошким организмом Конт је за основну ћелију друштва означио породицу, градови су били нека врста органа, док је систем градова чинио народ. Друштвене класе су биле идентичне са ткивом у биолошком организму, који се за разлику од друштвеног, није мењао а нити развијао. Ипак, из породице и особених породичних односа развија се град, а из овога једна ши-

2) Љубиша Р. Митровић; Социологија, Београд, 1997, стр. 61.

3) А.Г.Костадиновић; Општа социологија, Београд, 2004, стр. 75.

ра целина – држава. Конт је, сматрао да на ток друштвеног развоја утичу и фактори биолошке, демографске и географске природе. Значај климе, расе и густине становништва и у вези с њом поделе рада спадају, у другоразредну групу чинилаца друштвеног кретања. Конт истиче да је у интелектуалном стању друштва, у карактеру идеја и развоју људског разума садржан битан чинилац социјалних промена. Тачније, друштвени прогрес се састоји у све већој власти човека над светом који га окружује: жеље и емоције су покретачке снаге тог прогреса, док интелектуални фактори имају одлучујућу улогу у руковођењу и управљању прогресом. Конт је разликовао три класе у друштву: спекулативну, практичну и произвођачку.⁴⁾ Спекулативну класу чинили би филозофи и научници а њихов је био да задатак научно усмеравају развој друштва. Практичну класу чинили би банкари, трговци, индустријалци, управљачи и предузетници, а њихов задатак је био да управљају, организују и усмеравају производну функцију у друштву. Радничка класа, занатлије и сељаци су припадали у произвођачку класу, и они су стварали нову вредност. Односи између класа требали су да буду засновани на принципу сарадње да би се остварио класни мир и избегли конфликти у друштву. Према степену интелектуалног развојка друштво је, по Конту, прошло следеће етапе: војно теолошки период, критичко-метафизички и индустријско научни или позитивистички.

Теолошком добу одговара религиозна свест, која има своја три ступња развоја. Ти ступњеви су: фетишизам (када су људи живели у хордама), политеизам (доба удруживања племена, стварања народа и држава источњачких и грчких) и монотеизам (коме одговара формирање римске империје и феудални прелазни период).⁵⁾

Метафизички период (13-18. века) је време владавине апстрактних филозофских појмова и проблема, доба када су етичке, правне и метафизичке норме, врлине и појмови окупирали људску свест. Као последица таквог стања свести јавља се систем познатог феудалног друштва и државе и почетак западне револуције.

Позитивистички период (од 18. века) је доба када људска свест претежно постаје позитивно знање о стварима и појавама, насупрот религиозним заблудама и метафизичким спекулацијама. То је

4) Д. Суботић; Социологија, Београд, 2005, стр. 53.

5) С. Димитријевић; Социологија, Свети, Ниш, 2005, стр. 42.

време настајања грађанског друштва и владавине инжењера, научника, произвођача, индустријалаца и слично.⁶⁾

Наиме, позитивизам подразумева да научно сазнање треба да буде стално корисно и примењено – све у функцији модернизације друштва уз истовремено незадирање у темељне постулате друштва. Ова сазнања имају мелиористички значај, пошто су усмерена на одржање и унапређење капиталистичког друштва. Полазећи од тога да социологија треба да проучава друштвену статистику и друштвену динамику, Конт истиче да социологија има два закона – статички и динамички. Социјална статика је подређена закону консензуса, дословно сагласности, солидарности, али не у моралном, него у физичком или, тачније, биолошком значењу. Као што су у организму поједини делови прилагођени једни другима, тако су и људском друштву умне, моралне, политичке и економске појаве тесно повезане једне с другим. Социјална динамика је подређена закону напретка. Закон динамике довео је у склад са законом статике тако што код хармоније свих страна општег живота једна од њих и то она интелектуална страна или стање науке, има опредељујуће значење. Пошто ово стање није непомично него се мења, и то по прогресивном закону од три ступња, према закону консензуса природно се мењају и све друге стране друштвеног живота и то у прогресивном смислу. Овим трима стањима интелекта одговарају три стране друштвености и за свако од њих је карактеристично преовладавање посебне групе духовних вођа: у теолошком стању преовладава свештенство, у метафизичком правници, а у позитивистичком научници, они су заједно са банкарима позвани да стану на чело нове друштвене хијерархије.

Поједини аутори различито одмеравају допринос О. Конта развоју социологије као науке. За наше водеће социологе Владимира Милића и Мирослава Печујлића, он се огледа у тројаком доприносу:

а) Прво, у тежњи да социологију учини што егзактнијом, да је ослободи спекулативног духа Конт је изградио позитивистички метод, тежећи да га што више приближи старијим сестрама социологије, природним наукама које су га тако плодносно већ развиле.

б) Друго, Конт је утемељивао оно схватање друштва које се руководи обрасцем природних наука, које не придаје важност чи-

6) П.Козић, Д. Станимировић; Социологија, GIP Bona fides, Ниш, стр. 60.

њеници, да је за разлику од природе, друштво састављено од индивидуа које поседују свест и вољу, да оне стварају свет у коме живе.

в) Треће, Конт је поставио темеље идеје линеарног прогреса, непрекидног напретка у развоју друштва.⁷⁾

Огист Конт предлаже две категорије метода у социологији: а) опште методе које имају карактер принципа и б) конкретне методе истраживања социјалних феномена.⁸⁾

Позитивна метода, коју Конт сматра општом методом, има одређене методолошке принципе на којима треба да се заснивају конкретне методе истраживања социјалних феномена. Њени најважнији принципи су: а) доминација посматрања над имагинацијом, б) посматрање појединих појава са аспекта целине науке, в) схватање социјалних феномена као неизбежно потчињених природним законима, г) уважавање принципа рационалног предвиђања, д) уважавање закона о три стања, односно закона статике и динамике, који по Конту, представља и основни закон социологије, ђ) давање релативног карактера појмовима, за разлику од апсолутних која је била присутна у теолошкој и метафизичкој фази, итд.

Социологија мора да користи истраживачке поступке других наука кад испитају однос друштва према разним недруштвеним појавама. Те поступке које социологија преузима од других наука Конт сматра посредним. Непосредни поступци које социологија употребљава у својим истраживањима су: (1) посматрање, (2) експеримент, (3) упоредна истраживања и (4) историјски метод. Значење методе посматрања произилази из самог духа позитивизма. Социјалне феномене треба сматрати као конкретне позитивне чињенице слично природним феноменима. На основу њихове међусобне повезаности и узастопности, социологија методом посматрања открива константне односе који постоје између појединих феномена. Иако метода експеримента не може наћи своје место у истраживању феномена као метода посматрања, Конт сматра да социологија треба да је задржи у својим истраживањима. Врло високо место у истраживању законитости социјалних појава Конт придаје методи компарације. Њено значење произилази из неколико примеса: а) употреба социолошког поступка је еминентно рационална; б) она омогућава превладавање социофизичких декларација присталица систематског емпиризма или слепих неогра-

7) Мирослав Печујлић, Владимир Милић: Социологија, Београд, 1994, стр.9.

8) П.Козић, Д. Станимировић: Социологија, GIP Bona fides, Ниш, стр. 59

ничених социјалних спекулација.⁹⁾ Конт посебно истиче вредност историјске методе. Вредност те методе заснива се, по њему, у томе што осигурава пуноћу рационалности и настоји да повећа целину главних средстава спекулације. Због такве посебне вредности историјске методе Конт је назива генералним обликом експлоатације који треба да чини четврти темељни облик посматрања.

Заправо, позитивизам инсистира на следећим карактеристикама:

а) У погледу метода и модела излагања научног сазнања (објашњење насупрот разумевању), друштвене науке, а посебно социологије, треба да се заснивају на природним наукама и њиховим достигнућима (натурализам). Полази се од тога да нема битних разлика између природе и друштва. Чак, ако такве разлике и постоје, захтева се да се оне занемаре.

б) Научни закони који се односе на везе међу друштвеним појавама морају да обухвате све појединачне случајеве, јер ако постоји чак само један случај који не може потпасти под њега, научни закон не може опстати. Конт није познавао категорију узрочности као научно легитимну, везивао ју је за претходни, метафизички ступањ у развоју људске мисли. Уместо тога, истицао је значај општих закона у предвиђању појава.

в) Наглашена је индуктивистичка оријентација.

г) Одбацује се могућност утврђивања судова вредности од стране друштвених наука, полазећи од тврдње да се они не могу доказати, односно интерсубјективно проверавати.

д) Приметна је склоност да се створи научно сазнање које би било практично, корисно и применљиво у побољшању друштва.

ђ) Одржавање основа капиталистичког друштвеног покрета којег теже незнатно изменити уношењем научно заснованих промена које ће допринети његовом складнијем функционисању.

Огист Конт је номинални оснивач позитивизма. Када је анализирао оно чиме се човек треба бавити, односно, чињенице рекао је да је битан метод-приступ тим чињеницама. Контову методу посматрања чињеница пратићемо кроз појаве којима се бавио као оснивач социологије, а то су друштвене појаве. Он је био са јед-

9) С.Димитријевић: Социологија, Свен Ниш, 2005, стр. 42.

не стране емпирист – позитивист објашњавајући све научно, позитивистички, и тиме се окретао капитализму, а са друге стране се зауставља на томе и враћа се у средњовековну религијско – мистичну схоластику стварајући нову религију са социолошки схваћеним божанством. Многи су га сматрали номиналним оснивачем позитивизма, али је ипак већина оних који му одају признање као оснивачу социологије. Он сам је себе сматрао филозофом и изградио је систем филозофије који је утемељио на новом филозофском правцу позитивизму. У принципу, његова филозофија била је синтеза науке, научна филозофија.

Као позитивна наука социологија треба да примењује позитивне методе, на чему Конт заснива свој научно-филозофски правац – позитивизам. Позитивни метод узима у обзир само позитивно утврђене чињенице, односно оне које су дате у искуству. Да би се тачно сазнале чињенице, најважније је посматрање као саставни и главни део позитивног метода. Конт одбацује чисто умовање без чињеница, којим се служио раније, под утицајем схоластике и теологије. Наглашавањем посматрања друштвених појава као реалних појава, доступних релативно објективном посматрању, он је заиста знатно допринео учвршћивању и победи позитивног метода у социологији као основног научног метода, што је велика заслуга кад се зна да је у дотадашњем проучавању друштва владао ирационални, спекулативни, метафизички метод уз релативно мале изузетке.

Конт је истакао да су друштвене појаве, најсложеније и најпроменљивије, најкасније настале у развоју природе, управо зато и најтеже научно тачно могу сазнати. Друштво, најсложенија појава у природи, одређено је свим простијим појавама насталим пре њега, али се не може свести на њих, па зато социологија мора да се служи резултатима свих претходних јој наука, које проучавају појаве настале пре настанка друштва.

Друштвена статика по Огисту Конту испитује узајамне акције и реакције које непрекидно врше једне на друге сви делови друштвеног система. Овим Конт изражава свој чувени основни став по коме су сви саставни чиниоци друштва у непрекидној узајамној вези и складу и дубоко утичу једни на друге. Ово је једна од најважнијих његових мисли и основних поставки социологије уопште. Чињеница је да су све друштвене појаве међусобно повезане и да се истовремено разликују од друштва до друштва чиме је и одређен општи тип датог друштва, различитог од осталих. У два разли-

чита типа друштва, поред постојања различитих врста појава, јер се друштва развијају и јављају се нове појаве, као што и нестају старе, ово Контово начело утврђује чињеницу да су и појаве у суштини исте врсте различите у разним типовима друштва, јер тип друштва прожима све појаве и уједначава их у цртама особеним за себе. Друштвена динамика је тесно везана с појмом друштвеног напретка. Конт је социјални оптимист – он верује у непрекидан бољитак човечанства, његов стални напредак.

Друштво се по њему развија и тако „чини да се све више испољавају обиљежја човјечности у поређењу с обиљежјима животињства“¹⁰⁾ у чему главну улогу игра разум. „Дио друштвени развој почива на мишљењу“, људске идеје покрећу развој. С развојем разума развија се и друштво, које пролази кроз три развојна степена. Први је теолошки степен у коме су људи, располажући само маштом као сазнањем моћи, замишљали да светом управљају натприродна бића. Њих су представљали на три различита начина, чему одговарају фетишизам, политизам и монотеизам. Монотеизам представља прелаз ка другом, метафизичком стадијуму у коме људи, располажући апстрактним мишљењем, схватају свет као природу и сматрају да могу сазнати последње основе природе. И на крају позитивни стадијум у духовном развитку човечанства; ово је стадијум у којем људи стварају науке који чини позитивно знање о емпиријским чињеницама, без претензија на апсолутно сазнање суштина света. Зато се метафизике морамо заувек одрећи и задовољити се ограниченим, али позитивним научним сазнањем.

Конта првенствено занима развој људског друштва и узроци таквог развоја. Као идеалиста, може се рећи да је он у том погледу био најближи Хегелу који је развој друштва објашњавао светским духом и његовим лукавством, одређујући степене развоја друштва развојем слободе и разликујући при томе познату шему – стари, средњи и нови век. Код Конта има довољно идеализма јер он сматра да се људски дух развија од нижег степена сазнања, одређеног Богом и мистиком, до позитивног степена, где схвата стварност и свет објашњава реалним чиниоцима. Људски дух се тако развија, да се способност мишљења усавршава сазревањем човечанства.

У својој расправи о категорији слободног духа Конт је дао дефиницију значења позитивизма, а та дефиниција се између осталог односи и на сам његов метод: „Узета најпре у свом најстаријем и

10) www.znanje.org/i/21/01iv0318m/refleksija.htm

најопштијем значењу, реч позитиван значи реалан, насупротив химеричном. У том погледу она потпуно одговара новом филозофском духу који је овако дефинисан, због тога што се потпуно посветио истраживањима која су истински приступачна нашој интелигенцији, непрестано одбацујући недокучиве мистерије којима се он лично бавио у свом детињству. У другом смислу блиском, али ипак различитом од претходног, основни термин указује на контраст корисног и јаловог.

Дакле, према Конту, и његовој конкретној дисциплини, позитивизам је оно што је реално, корисно, извесно, прецизно, афирмативно, релативно, и оно што је колективно, социјално. Из овог одређења позитивизма, он је изградио конкретан социолошки метод који можемо дефинисати као метод коегзистенције и метод сукцесије. Ова методологија произилази из његовог концепта еволуцијског органицизма. Када је реч о методу коегзистенције онда то подразумева да једна појава постоји поред друге. Да те појаве представљају једну хармонију, органско јединство, да се избегавају социјално класни антагонизми, а ово јединство појава је утемељено на социјалном консензусу, односно, да све индивидуе, колективитета путем консензуса прихватају друштво као свој властити завичај. Код Конта појам коегзистенције значи негацију дијалектичке методе и класних антагонизама који одређују историјски ток.

Дакле, овај појам коегзистенције је везан за постојећи ред ствари, њихов мир за еволуцију, а метод сукцесије подразумева процес али који је утемељен на социјалној еволуцији, где једна појава уступа место другој. Дакле, овде не постоје унутрашња противречност да самој појави, где квантитативни развој појаве доводи до новог квалитета, до властите негације, него сукцесија подразумева да једна појава нестаје те уступа место другој, јер све је у узајамној хармонији и утемељено је на социјалном консензусу, те нема противречности класног антагонизма. Присутна је сарадња индивидуа, ако овај консензус подразумева шта се прихвата одређени правни, политички, морално-етички, научни поредак који осигурава прогрес-напредак, а он је могућ само кроз постојећи ред ствари, кроз хармонију. Било која врста класног антагонизма социјално-политичке револуције према Конту је погубна за прогрес и то представља патологију друштва која се кроз консензус надиллази, јер друштво иде у свој позитивни стадиј који према Конту представља и завршетак историје.

Конттов метод морамо сагледавати и извести из његове шире теоријске концепције, социолошку теорију друштва која води прогресу кроз очување постојећег реда ствари.

Када је реч о социолошким методама Конт је разрадио још четири методолошка процеса који се идеално уклапају у његову теорију позитивизма. То је методски поступак посматрања, експериментална и компаративна метода. Он ће ову компаративну методу у свом концепту филозофије историје развити у четврти методолошки поступак као компаративно-историјски метод.

Једна од основних теза Конттове методологије јесте да начин истраживања мора бити што више прилагођен природи предмета који се испитује, и да се због тога на апстрактно-логичком плану тешко могу стећи нека дубља сазнања о научном методу. Логика, као специјална дисциплина о правилном и егзактном мишљењу, нема места у Конттовом систему. Он не признаје корисност сразмерно самосталног епистемолошко-методолошког проучавања научне мисли. Метод треба учити у непосредној научној делатности и на искуствима разних наука, јер свака основна наука развија неку од основних методолошких поступака и приступа. Конт заступа потребу координације разних наука, која треба да помогне оним наукама које проучавају сложеније појаве, како би их страније објасниле.

Пошто је на овај начин одредио своје основно методолошко становиште, Конт излаже поједине истраживачке поступке који треба да се примењују у социологији. Његова методологија није довољно свестрана и своди се претежно на приказ поступака за прикупљање података, док су запостављени логички проблеми научне обраде изворних података. Социологија мора да користи истраживачке поступке других наука кад испитује однос друштва према разним недруштвеним појавама. Те поступке које социологија преузима од других наука Конт сматра посредним. Непосредни поступци које социологија употребљава у својим истраживањима су: посматрање, експеримент, упоредна истраживања и историјски метод. Позитивисти су увек нарочито истицали да сваки изворни научни податак мора да буде интерсубјективно проверљив, што значи да могу независно проверавати научно компетентни посматрачи.

Експеримент као изразито аналитички облик истраживања нема већу улогу у Конттовој методологији. Он је сматрао да су у со-

циологији неизводљиви непосредни експерименти, организовани у научне сврхе, и ово образлагао пре свега великом сложености друштвених појава. Због тога треба користити посредне експерименте. Њима је сматрао појаве које одступају од нормалних друштвених стања односно, постепеног прогресивног развоја. Све такве појаве спадају у друштвену патологију и могу се искористити као посредни експерименти.

2. ЦОН СТУАРТ МИЛ

Мил се ослања на Контове идеје и настоји да неке његове врло уопштене ставове о методу социологије даље логички разради и употпуни. Али Мил се у низу ствари не слаже са Контом. Мил сматра да је Контово схватање методологије једнострано. По Милу, методологија мора подједнако да посвети пажњу истраживачким поступцима за прикупљање искуствених података и испитивање логичке структуре и искуствених услова доказивања. Конт није изнео никаква одређена правила индукције, већ индуктивизам заступа само као општи став у научном истраживању. Мил сматра да је та слабост последица Контовог општег потцењивања логичких проблема научног метода. Мил мисли да методологија није само практично сабирање истраживачког искуства, него се заснива на његовој темељитој и систематској логичкој обради.

Мил је прихватио Контово тумачење да се основни смисао историјског развоја састоји у постепеном очовечавању људске природе, људског друштва и да је у том развоју напредовање човекових умних способности одлучујући покретачки чинилац. Конт је у свом социолошком систему стално наглашавао пресудни утицај друштва као тоталитета сматрајући да је појединац тим тоталитетом потпуно одређен, а да је изван њега само чиста апстракција. Мил је, међутим, схватао друштво на индивидуалистички начин. Сматрао је да је друштво производ међусобних утицаја појединаца који га сачињавају, и да се основне покретачке снаге историје налазе у појединцима. Појединци су жаришта друштвене енергије, они се руководе својим разним индивидуалним циљевима, у стању су да се ради постизања тих циљева удружују, повезују, и из тог повезивања настају разни друштвени облици. Ништа се у друштву не може дубље разумети, нити објаснити, ако се довољно не познају основне психичке особине појединаца из којих друштвена делатност црпи своју енергију. Из овога следи основна Милова те-

за, да су психолошки закони основа свих друштвених закона. Мил је придавао велики значај инверзном дедуктивном поступку. У таквом закључивању не полази се од утврђених најопштијих премиса него од познатих искуствених чињеница. Инверзном дедукцијом се покушава открити теоријска веза између утврђених искуствених правилности и проверених општих теоријских ставова. Придавао је велики значај и статистици као средству за откривање емпиријских закона, било да њихово откривање треба да служи за проверавање већ дедуктивно изведених теоријских ставова, било да буде полазна искуствена основа на коју ће се примати поступак инверзне дедукције. У својој методологији Мил се ограничио управо на разматрање логичких проблема. У нешто мањој мери он је посветио пажњу и доказивању тачности научних објашњења. Са правом је критиковао Конта што је методологију ограничио претежно на поступке за прикупљање података.

3. ЕМИЛ ДИРКЕМ О СОЦИОЛОШКОМ МЕТОДУ

Диркемова методологија преставаља најцеловитији покушај разраде социолошког метода са позитивистичког становишта. Диркем својим социологизмом ствара једну варијанту органске теорије која би се могла назвати етичко-идејном. Он сматра да су идеје и етичке вредности срж друштва као посебног дела стварности. У друштву спонтано настају колективне представе, идеје и моралне норме и ти идејни и етички садржаји су предуслов нормалног друштвеног живота. На њима се заснива могућност међусобног споразумевања људи и сарадња у разним облицима колективне друштвене делатности. На тај начин се у колективној свести и њеним представама кристализује колективни облик деловања, мишљења и осећања. Појединци усвајају основне елементе колективне или друштвене свести путем васпитања. Диркем га схвата као процес социјализације, којом старије поколење настоји да уведе свој нараштај у постојеће оквире друштвеног живота. Он је настојао да докаже да колективну свест не треба проучавати у њеним индивидуалним облицима, већ у њеним колективним друштвеним манифестацијама.

Друго средство за издвајање друштвених појава из појединачних облика њиховог испољавања Диркем је видео у статистици. А пошто статистика приликом прикупљања података о масовним појавама настоји да елиминише све оно што је у појединачној појави

индивидуално да би дошла до неких колективних показатеља, то је овај поступак учинило још употребљивијим и готово неопходним средством за проучавање бити друштвених појава. Међутим, општост није ни једина ни најважнија особина друштвених појава. Њихова најважнија карактеристика јесте принудни карактер, што значи да постоје разноврсни облици друштвених санкција помоћу којих се кажњава одступање од опште усвојеног начина деловања, мишљења и осећања. Језгро колективне свести, и друштва уопште, састоји се из основних моралних идеја и моралних идеала.

Иако се као теоретичар много бавио проблемима социолошког објашњавања друштвених појава, Диркем није исцрпно анализирао логичку структуру научног објашњавања, него је сва његова пажња била усредсређена на испитивање теоријског приступа у коме се друштвене појаве могу научно објаснити. Основно начело објашњења узрока друштвених појава треба применити и у проучавању њихових функција. Диркем сматра да социолошко проучавање неке друштвене појаве није завршено ако је откривен само узрок, услед кога је она настала и који је одржава. Да би нека друштвена појава била социолошки објашњена треба открити њену улогу у одређеном друштву, или оно што се обично назива њеном друштвеном функцијом. Друштвена функција неке појаве се састоји у објективном односу који постоји између ње и друштва као целине.

У развијању метода узрочне анализе његов допринос је веома значајан и још увек врло савремен. С обзиром да је откривање узрочних односа основа објашњења друштвених појава, Диркем је настојао да испита да ли се и на који начин може доћи до релативно поузданих сазнања о друштвеној узрочности. Он се слагао са Милом у томе да експеримент није шире употребљив у ову сврху. Најважнију замену за експеримент Диркем је видео у упоредним истраживањима. Ако се проучавањем неких појава, само у једном друштву, не могу поуздано раздвојити узроци који заједнички на њих утичу и одвојено испитивати деловање свакога од њих, то се може постићи испитивањем тих појава у различитим друштвима у којима се чиниоци што на њих делују налазе у различитим међусобним односима. Диркем је био убеђен да се на упоредном плану решавају сви основни теоријски задаци социологије, јер се само упоређујући појаве у разним друштвима може открити оно што је у њима заједничко, као и оно што утиче да оне у разним друштва-

ма добију врло разнолике облике. Диркемов закључак јесте да што је нека појава сложенија, то је ради њеног објашњења потребније испитивати њене облике и њен развој у већем броју различитих типова људског друштва. И због тога је, по његовом схватању, социологија нужно упоредна наука, која се не може ограничити на проучавање једног друштва или једног друштвеног типа. Социологија проучава људско друштво у свим његовим развојним фазама, и само узимајући у обзир читав развој она може да реши нека своја основна питања.

Диркемова методологија значи значајан напредак у разматрању особности социолошког метода. Ипак, у њој постоји низ слабости. Чини се да су главни корени тих слабости: (1) у Диркемовом прилично некритичном прихватању индуктивизма као основног методолошког приступа у проучавању искуствених појава. (2) Други извор слабих решења у Диркемовој методологији су једностраност теоријског становишта. Ово схватање је наметало да се у друштву види идеални морални тоталитет, а да се недовољно увиђају бројне опште друштвене супротности и сукоби, услед којих оно што је Диркем сматрао колективном свести није ни издалека толико јединствено.

Природа и структура научног објашњења могу се разматрати са два различита становишта од којих је прво логичко-епистемолошко, а друго теоријско-садржинско. У првом случају се испитују пре свега, логичка структура разних типова научног објашњења, њихов однос према другим научним исказима. Ако се пак научном објашњењу приђе првенствено са теоријско-садржинске стране, редовно се у средишту пажње нађу нека питања која спадају у класификацију и систематику наука и у којима долазе до изражаја различита схватања о особеној природи појединих наука. Диркем опште особине људске природе и индивидуалне особине људи сматра неодређеном материјом, неспособном за било какав стваралачки узрочни утицај на друштво. Те особине друштвени услови апсолутно одређују и преображавају.¹¹⁾ Идејом о различитим типовима друштва Диркем тражи средње решење између историјског дескриптивизма и универзалистичких схватања да је људско друштво у току читаве своје историје у основи истоветно, јер представља развој у бити непроменљиве људске природе. У тежњи да истакне дисконтинуитет и историјском развоју, Диркем на извесним

11) Е. Диркем; Правила социолошког метода, стр. 99.

местима у Правилима иде тако далеко да готово пориче било какав утицај историјских чинилаца на актуелно стање друштва. Социолошко објашњење друштвених појава се, међутим, не исцрпљује откривањем њихових узрока. Пошто је утврђено услед чега су неке друштвене појаве настале, треба испитати и њихову актуелну друштвену улогу или функцију. Он не сматра да све што у друштву постоји има неку функцију; има друштвених појава које ничему не служе а неке од њих чак нису никада ни биле друштвено корисне. У Диркемовом схватању социолошког објашњења има низ плодних идеја, готово неопходних за научно конституисање социологије. То је, пре свега, став да је стање глобалног друштва полазни и најосновнији искуствени оквир социолошког објашњавања сваке друштвене појаве.

Диркем се није задовољио изношењем само најопштијих теоријских оквира и методолошких начела социолошког објашњавања, него је развио један цео свестран методолошки програм узрочне социолошке анализе.

Пошто је откривање узрочних односа основа научног објашњавања, сви поступци у научном истраживању треба да буду подређени том задатку. Откривање узрочних веза на неком подручју некад омогућује теоријско сједињавање привидно различитих појава, а некад је услед тога могуће разликовати искуствене садржаје који на појавној равни изгледају сасвим истоветни. Њима се наине, могу сматрати само оне појаве које су последице истих узрока. Полазна Диркемова одредба узрочног односа произилази из већ познатог актуалистичког схватања узрочности. Једна појава може бити узрок друге само ако се с њом јавља једновремено.¹²⁾ Ово изразито механичко схватање узрочности не увиђа да између деловања неког узрока и испољавања последица може да постоји краћи или дужи временски интервал, који се у неким биолошким наукама назива периодом инкубације. Откривање дубљих узрока разних облика људског понашања још је сложеније, јер разни узроци стварају одређене трајне и чврсте склоности које касније разни непосредни узроци само активирају. Ти непосредни узроци су пре повод него стварни узроци понашања. Узрок и последица се, с тога, у људском понашању не морају јављати истовремено. Основним поступком у откривању узрочних односа Диркем је сматрао проучавање тзв. заједничких промена. Приликом проучавања

12) Правила социолошке методе, стр. 113

узрока самоубиства Диркем је примио читав низ оригиналних аналитичких поступака да би што потпуније спровео у дело основна начела узрочне анализе. Међутим, у завршној фази свога рада Диркем је почео да придаје изузетну важност проучавању разних друштвених појава и у најмање развијеним друштвима, сматрајући да се оне у тим друштвима налазе у својим најчистијим ембрионалним облицима, који, поред тога, садрже њихова најбитнија и најтрајнија својства.¹³⁾

Сви се проблеми постављају и решавају искључиво из теоријске перспективе, а веза науке с практичним друштвеним потребама посматра се углавном с негативне стране. Стално се наглашава да наука треба да настоји да се у својим истраживањима што је могуће више ослободи свакодневног начина мишљења и да буде критична према свим постојећим практично-политичким гледиштима о разним друштвеним проблемима и тешкоћама, јер су то предуслови за узимања непристрасног и објективног теоријског становишта. Кад се проуче сва места на којима Диркем расправља о проблему, може се закључити да се његово становиште, изнето у тези о Монтескјеу, није у основи мењало. У првом поглављу те тезе, у ком расправља о условима конституисања науке о друштву, Диркем почиње са објашњавањем разлика у начину како друштву прилазе наука и практична друштвена мисао, коју он назива вештином (арт).¹⁴⁾

Правила социолошког метода су једно од најпознатијих Диркемових дела, које је највише издавано и превођења, и једно је од класичних дела социолошке методологије уопште. У готово свим Диркемовим делима могу се наћи бројна разматрања разних методолошких питања. Диркем проблеме метода увек разматра полазећи од врло одређеног схватања по природи искуственог садржаја којим треба да се бави социологија, па су методолошка питања увек тесно повезана с теоријским. Правила приказују целовитије него ма које друго његово дело не само његову замисао социолошког метода него и његово схватање социологије као науке.

Диркем је сматрао да је најважнији задатак даљег развоја позитивизма да се у проучавање друштвеног живота уведу они методи који су довели до настанка модерних, егзактних природних наука. Као и Конт, и он је сматрао да се ово не може постићи меха-

13) E. Durkheim, *Les Formes elementaires de la vie religieuse*, F.Alcan, Paris, 1912, p. 4-12.

14) E. Durkheim, *Montesquieu et Rousseau*, p. 29-35.

ничким преношењем методолошких начела и истраживачких поступака природних наука у социологији, јер се у том случају не води рачуна о особеној природи друштва. Диркемов социолошки систем спада у групу универзалистичких и реалистичких теорија о друштву, оних теорија што у друштву гледају једно особено подручје стварности, с оригиналним властитим законима, који се не могу извести из закона било ког другог подручја стварности, а још мање се могу објаснити као резултат различитих облика понашања појединаца. Појединац је, по Диркему, производ друштва у ком се формирао и од кога је добио и своје опште и посебне друштвене особине, и своје страсти, хтења, идеје и идеале.

У језгру друштва налазе се два основна елемента, од којих је један идејни а други морфолшки. Идејно језгро друштва чини колективна свест састављена од колективних представа. Према свом садржају, колективне представе се деле на идеје и на норме. Колективна свест се састоји од колективних начина деловања, мишљења и осећања, обавезни да за све појединце, нешто што се њиховим индивидуалним свестима намеће као спољна, по њих независна, принуда. Колективна свест чини основу индивидуалних свести и њен принудни карактер често се не осећа. Материјалну основу и друштвену природу друштвене организације Диркем је схватао врло једнострано. Њени облици, као и особине колективне свести у којима се она идејно изражава зависе, по Диркемовом мишљењу, од врло особено схваћене морфолошке структуре друштва. Ова структура се изражава у степену тзв. динамичке или моралне густине друштва. Динамичка густина је сложенија од обичне материјалне густине, пошто се не састоји само у повећавању броја становника на одређеној територији, развоју саобраћаја, умножавању разних друштвених односа него и у јачању моралних веза међу људима на ширим подручјима. Морална густина се заснива на материјалној и главна морфолошка последица њеног повећања огледа се у опадању самосталности локалних друштвених сегмената који се све чвршће интегрирају у шире друштвене целине. Диркемов покушај да изради једну општу типологију друштва који је остао у облику почетне скице, полази од ове основне морфолошке идеје.¹⁵⁾

Као и већина великих позитивиста прошлог века, и Диркем је изразити индуктивист. По Диркемовом мишљењу дедукција у науци „мора нужно заузимати другостепено место, бар уколико је у

15) Види правила социолошке методе, стр. 104-106, и четврту главу у целини.

питању стварност, а не апстрактни појмови као у математици¹⁶⁾ По Диркему дедукција пружа идеје којима се руководе истраживања и корисна је у објашњавању утврђених односа.¹⁷⁾ Само индуктивним путем може се доћи до поузданих искуствених података помоћу којих се могу открити реални односи у стварности и проверавати сви теоријски научни ставови.

Диркем полази од три јасно формулисана методолшка начела: 1) тежње за што већом објективношћу изворних података и начина њиховог прикупљања, 2) захтева да се појмовни оквир прикупљања података ствара на основу изразито теоријских критерија и 3) што веће систематичности у прикупљању изворних обавештења. Прво, и најчешће навођено Диркемово правило за прикупљање података „да друштвене чињенице траба посматрати као ствари“ има за циљ да обезбеди што објективнија изворна искуствена обавештења.

У објашњавању друштва Диркем се стално супротставља покушајима да се било које друштвене појаве објашњавају помоћу психичких особина појединаца. Колективна свест је, међутим, замишљао на изразито психички начин, али као психичке садржаје који постоје изван психичког живота појединаца, чак сасвим независно од ње. По Диркемовом мишљењу, дедукција у науци мора нужно заузимати другостепено место, бар уколико је у питању стварност а не апстрактни појмови као у математици. Диркем у својој методологији нигде шире не разматра и задовољава се с врло општом тврдњом да дедукција пружа идеје којима се руководе истраживања и да је корисна у објашњавању утврђених односа. Само индуктивним путем може се доћи до поузданих искуствених података помоћу којих се могу открити реални односи у стварности и проверавати сви теоријски научни ставови.

Да би поставио што методичнији однос према стварном друштвеном животу, Диркем плази од три јасно формулисана методолшка начела:

1. Тежња за што већом објективношћу изворних података и начина њиховог прикупљања;
2. Захтева да се појмовни оквир прикупљања података ствара на основу изразито теоријских критерија;

16) Ibidem, p.95

17) E.Durkheim, Montesquieu et Rousseau, p. 95.

3. Што веће систематичности у прикупљању изворних обавештења.

Поједини ужи методолошки проблем и истраживачки поступци разматрају се увек само као средства да се у процесу стварања искуствене научне евиденције што потпуније и лакше остваре наведена основна методолошка начела. Прво, и најчешће навођено Диркемово правило за прикупљање података „да друштвене чињенице траба посматрати као ствари“ има за циљ да обезбеди што објективнија изворна искуствена обавештења. Друштвени тип у Диркемовој теорији најважнији искуствени оквир социолошког проучавања. Идејом о различитим типовима друштва Диркем тражи средње решење између историјског дескриптивизма и универзалистичких схватања да је људско друштво у току читаве своје историје у основи истоветно, јер представља развој у бити непромењиве људске природе. Диркемов теоријски систем представља једну врло оригиналну варијанту функционализма. Захваљујући најтеснијој повезаности с одређеним основним узрочним предпоставкама, тежиште функционалне анализе је на објашњавању узрока функционалних односа.

У делу Емила Диркема правила посматрања друштвених чињеница, овде на то да се друштвене чињенице посматрају као ствари. Диркем сматра да размишљање предходи науци која се само њима служи са више методе. Уместо да посматрамо ствари, да их описујемо, да их упоређујемо, ми се тада задовољавамо да у обзир узмемо наше идеје, да их анализирамо, да их комбинујемо. Уместо науке о чињеницама, ми само вршимо идеолошку анализу. Ова анализа полази од идеја ка стварима, а не од ствари ка идејама. Представе или појмови, као производи лаичког искуства, пре свега, имају за задатак да ускладе наше делатности са светом који је око нас; створени су у пракси и за њу. Обрађујући их, било којим начином се то покушало, никада се неће успети да открију закони стварности. Оне су, напротив, као неки вео који се ставља између ствари и нас и који их утолико боље крије од нас уколико се сматра да је он прозначнији.¹⁸⁾

Друштвене појаве су ствари и са њима треба поступати као са стварима. Да би се доказала ова поставка, по Диркему, довољно је да се утврди да су оне једино дато које се показује социологу. Ствар је све оно што је дато, све оно што се показује или намеће

18) Е.Диркем; Ппраила социолошке методе“, стр. 145.

посматрачу. Поступати са појавама као са стварима значи поступати са њима као са подацима који чине полазну тачку науке. Друштвене појаве треба да посматрамо у самим њима, независно од свесних субјеката који их замишљају; треба их проучавати споља као спољне ствари, јер нам се у том својству показују. Ако је ова спољашност само привидна, заблуда ће се разбити уколико наука буде напредовала, и видеће се како се спољашност враћа у унутрашњост. Ствар се углавном познаје по томе што она не може да се измами простом одлуком воље. Да би се у њој изазвала промена, није довољно хтети је, потребан је више или мање тежак напор због отпора који нам она даје и који се, уосталом, не може увек савладати. Друштвене чињенице имају ово својство. Посматрајући друштвене појаве као ствари, ми се само прилагођавамо њиховој природи. По Гиденсу, узети друштвене чињенице за ствари значи извести чин одвајања неопходан да се увиди како друштво постоји објективно, независно од свакога од нас појединачно. Тек потом се оно може проучавати методима објективног посматрања. Најважнија особина једне „ствари“ јесте то што она није уобличљива по вољи; једна столица се креће кад је гурну, али њен отпор показује да она постоји изван ма којег гурања. Исто важи за друштвене чињенице, чак и ако нису видљиве на исти начин као физички предмет попут столице.

Да би се обезбедило практично остварење истине, Диркем сматра да дух треба да се подвргне дисциплини, чија су главна правила следећа:

1. Треба систематски отклонити све предходне појаве. За пример наводи Декарта и његову методску сумњу говорећи да она у суштини није ништа друго до њена примена. По Диркему је потребно да социолог било у тренутку кад одређује предмет својих истраживања, било у току својих доказивања, себи одлучно забрани употребу појмова који су образовани ван науке и за потребе које немају ничег научног. Он треба да се ослободи тих лаичких очигледности које владају духом лаика, да једном за свагда значи јарам тих емпиријских категорија које друга навика често чини тиранским. Ако га потреба понекад нагна да им прибене, бар нека то чини свестан њихове мале вредности, како од њих не би захтевао да у теорији играју улогу које оне нису достојне.

2. За предмет истраживања увек узети само једну групу појава претходно дефинисаних помоћу извесних спољних обележја

која су им заједничка и истим истраживањем обухвати све појаве које одговарају овој дефиницији. Ту наводи следећи пример: утврђујемо постојање извесног броја радњи које све показују спољно обележје да, једном извршени, детерминишу од стране друштва посебну реакцију која се назива казном. Од њих чинимо групу *sui generis*, којој стављамо заједнички натпис. Називамо преступном сваку кажњену радњу од тако дефинисаног преступа чинимо предмет једне посебне науке, криминологије. Предмет сваког проблема, био он општи или посебан, треба да буде утврђен по истом начелу.

Потребно је да се у целини створе нови појмови, прилагођени потребама науке и изражени посебном терминологијом, што значи да је лаички појам некористан научнику, да он служи за упућивање. А пошто је лаички појам грубо образован, он се не подудара потпуно са научним појмом који је уведен поводом њега. Полазна тачка науке или теоријског знања може бити само полазна тачка лаичког или практичног знања. О синтези *sui generis* Диркем, у предговору за друго издање где каже: синтеза *sui generis* коју чини свако друштво показује нове појаве, различите од оних које се дешавају у издвојеним свестима, треба свакако признати да се ове специфичне чињенице налазе у самом друштву које их ствара а не у његовим деловима, у његовим члановима. Оне су дакле у том смислу спољне за појединачне свести, узете као такве, као што су јасна обележја живота спољна за минералне супстанце од којих се састоји живо биће.

Гиденс на то додаје: социологија је наука *sui generis*.

3. Кад социолог почиње да истражује било коју врсту друштвених чињеница, он треба да настоји да их посматра са оне стране, где се оне јављају издвојене од њихове манифестације. Јер, из осета се извлаче све опште идеје, тачне или погрешне, научне или нетачне. Али осет лако може бити субјективан. С тога је у природним наукама правило да се уклоне чулни подаци код којих постоји опасност да буду сувише лични посматрачеви, да би се задржали искључиво они који имају довољан степен објективности.

Поред појединачних радњи које изазивају, колективне навике се изражавају у одређеним облицима, у правним и моралним правилима, у народним пословицама, у чињеницама друштвене структуре, итд. Али, како каже у предговору, стања колективне свести су друге природе но што су стања појединачне свести. То су предста-

ве друге врсте. Начин мишљења група није исти као у појединца, он има сопствене законе.

Оно што колективне представе изражавају јесте начин на који група мисли о себи у својим односима са предметима који делују на њу. Дакле, група је састављена другачије но појединац и ствари које делују на њу друге су природе.

Нормалне, оне које су потпуно онакве какве треба да буду, и патолошке појаве, оне које би требало да буду другачије него што су, у извесним погледима исте природе, али ипак чине две различите подврсте које треба разликовати. Ако се нађе објективно мерило, својствено самим чињеницама, које би нам омогућило да у разним врстама друштвених појава научно разликујемо здравље од болести, наука ће бити у стању да поучи праксу остајући верна својој сопственој методи. Како она засад не успева да допре до јединке, може нам пружити само опште који се могу како вања мењати једино ако се преко осета непосредно дође у додир са посебним. Стање здравља, како га она може дефинисати, не може тачно одговарати појединачном субјекту, јер оно се може установити једино у односу на најопштије околности, од којих се више или мање удаљава цео свет. Диркем разликује две подврсте појава. Нормалним назива чињенице које имају најопштије облике, а осталим даје име болесних или патолошких. Просечним типом назива схематично биће које би изградио скупљајући у једну целину, у неку врсту аспстрактне личности, најчешће обелећаја у врсти са њиховим најчешћим облицима, и каже да се нормалан тип меша са просечним типом, и да је свако одступање од ове основне мере здравља болесна појава.

Ентони Гиденс¹⁹⁾, на тему разликовања нормалних појава од патолошких, лаже да баш наука може да разабере и проучи услове нормалног функционисања органских и друштвених система, препознајући патологије и указујући на прикладне мере за успостављање здравља.

Диркем даље тврди да се чињеница може означити патолошком само у односу са датом врстом. Свака врста има своје здравље, јер има свој просечан тип који јој је својствен. Диркем наводи следеће методе за разликовање нормалних од патолошких појава:

1. За једну друштвену чињеницу може се казати да је нормална за једну одређену врсту само у односу на једну, такође

19) Из књиге „Диркем“ Е. Гидинса, стр. 49.

- одређену фазу њеног развоја. Према томе, да би се знало да ли она има право на овај назив, није довољно да се испита у коме се облику јавља у највећем броју друштва који припадају овој врсти, већ треба још узети у обзир да се друштва испитују у одговарајућој фази њиховог развоја.
2. Нормалност појаве биће објашњена само оним што ће бити доведено у везу са условима постојања посматране врсте, било као механички нужна последица ових услова, било као средство које омогућује организмима да им се прилагоде.
 3. Постоје околности кад је проверавање неопходно јер би прва метода, ако се употребљава сама могла навести на грешку. То је оно што се дешава у прелазним периодима када се читава врста налази у развоју и још се није уставила у новом облику. Ово поверавање је нужно кад се она чињеница односи на друштвену врсту која још није завршила свој потпун развој.

У идеји врсте налазе се уствари спојени у јединство које свако истински научно истраживање изискује и разноврсност која је дата у чињеницама, пошто се врста поново налази иста у свих јединки које су њени делови и што се, с друге стране, врсте међу собом разликују. Остаје тачно да су моралне, правне, економске, и друге установе бескрајно променљиве, али ове промене нису такве природе да су неприступачне за научну мисао.

Правила за образовање ових врста су следећа:²⁰⁾

1. Потребно је да за систематску класификацију одаберемо особито битна обележја. Истински експериментална метода тежи да обичне чињенице које су убедљиве само под условом да буду врло бројне и које дозвољавају једино вечито сумљиве закључке, замени пресудним или основним чињеницама које само собом и независно од њиховог броја имају научну вредност и значај. Особито је нужно тако поступити кад је у питању да се образују родови и врсте.

2. Друштвени развој почиње једноставним малим скуповима, напредује уједињавањем неколико ових скупова у веће скупове и пошто се учврсте ове групе уједињују се са другим њима сличним да би образовале веће групе. Наша класификација треба да почне са најједноставнијим друштвима.

20) www.wikipedia.com

Начело класификације је следеће: почеће се са класирањем друштва према степену сједињења које показују, узимајући за основу потпуно једноставно друштво, или друштво са јединственим сегментом. У оквиру ових врста разликоваће се разне подврсте према томе да ли се ствара или не потпуно срашћивање почетних сегмената.

3. Друштва су, у ствари, само разне комбинације једног јединог и истог првобитног друштва. Један исти елемент може да се спаја са самим собом и сложена тела која из тога произилазе могу да се међусобно спајају само на ограничен број начина. Скала могућих комбинација је ограничена, и треба да се понавља бар већина њих.

Правило је да нова настала друштва буду друге врсте но матична друштва, јер ова последња, сједињујући се, рађају потпуно нова уређења. Једино би се колонизација могла упоредити са постојањем поколења које је поникло из семена. Ова друштва се под дејством поклоности мењају и чине поступне прелазе до у бесконачност.

Образовање врста је пре свега средство да се чињенице групишу да би се олакшало њихово тумачење. Друштвена морфологија је пут ка оном делу науке која даје права објашњења.

Правила су следећа:

1. Кад се приступа објашњењу друштвене појаве, треба одвојено истраживати стварни узрок који је изазива и функцију која она врши. Реч „функција“ Диркем употребљава зато што друштвене појаве уопште не постоје с обзиром на корисне резултате које дају. По Диркему, оно што треба одредити јесте да ли постоји веза између разматране чињенице и општих потреба друштвеног организма и у чему се ова веза састоји, не трудећи се да се сазна да ли је она намерна или не. Веза солидарности која спаја узрок и последицу има својство узајамности која није била довољно призната. Последица не може постојати без свог узрока, али овом је опет потребна његова последица. Од њега она извлачи своју снагу, али му је враћа ако се укаже прилика и не може исчезнути а да он то не осети.
2. Одлучујући узрок друштвене чињенице треба тражити међу предходним друштвеним чињеницама а не међу стањима појединачне свести. Функција друштвене чињенице може

- бити само друштвена, она се састоји у стварању друштвено корисних одржава са неким друштвеним циљем.
3. Први почетак сваког иоле значајнијег друштвеног процеса треба тражити у саставу унутрашње друштвене средине. Елементи од којих се састоји ова средина уствари су две врсте: ствари и лица. Под стварима треба схватити, поред материјалних предмета који су присаједињени друштву, творевини ранијих друштвених делатности, установљено право, утврђени обичаји, књижевни и уметнички споменици. Они немају ничег што је потребно да се покрене друштвени чинилац. Остаје као активан чинилац чисто људска средина. Схватање друштвене средине као одлучујућег чиниоца колективног развоја од највећег је значаја. Без њега, социологија је у немогућности да успостави било какав однос узрочности.
 4. Од принуде, Диркем чини обележја сваке друштвене чињенице. Она је настала тако што се јединка налази пред једном силом која њом влада и пред којом се она покоравала, али ова сила је природна. Она не потиче из неког уговорног уређења које је људска воља у целини надовезала на стварност. Она излази из саме утробе стварности. Она је нужни производ датих узрока.

Ми имамо само један начин да докажемо да је једна појава узрок неке друге, односно да упоредимо случајеве где се оне једновремено јављају или не, и да испитамо да ли промене које оне показују у свим разним комбинацијама околности доказују да зависе једна од друге.

Социолошко објашњење се искључиво састоји у утврђивању односа узрочности, било да је реч да се појава повеже са њеним узроком, било узрок са његовим корисним последицама. Да би се упоредна метода употребила на научни начин, у сагласности са начелом узрочности онаквим какво се извучи из саме науке, биће потребно да се за основу упоређења која се предузимају узме следећа поставка: истој последици увек одговара исти узрок. Тако да, ако самоубиство не зависи само од једног узрока, онда је то зато што у стварности има више врста самоубиства.²¹⁾

Иако се сви начини упоредне методе могу приметити у социологији, ипак сви они немају подједнаку доказну снагу у њој. Метода остатака,²²⁾ ма колико била облик закључивања на основу иску-

21) В. Милић; Диркемов социолошки метод – предговор за Правила социолошке методе, од Е. Диркема, стр. 34.

22) Исто, стр. 35.

ства, нема тако рећи, никакву примену у проучавању друштвених појава. Не само што се може користити у само доста одмаклим наукама, пошто претпоставља знатан број већ познатих закона, друштвене појаве су сувише сложене да би се у датом случају могло да искључи дејство свих узрока сем једног.

Метода корелативних промена, да би дала доказе, није нужно да све промене различите од оних које се упоређују буду строго укључене. Једноставан паралелизам квантитативних промена кроз које пролазе две појаве само ако је он утвршен у довољном броју довољно различитих случајева, јесте доказ да између њих постоји однос. Да би метода корелативних промена дала резултате довољно је неколико чињеница. Чим се докаже да се у извесном броју случајева две појаве мењају једна као друга, може се бити сигуран да пред собом имамо један закон. Немајући потребу да буду бројни, докази могу да буду одабрани и, шта више, изближе проучени од социолога који се њима служе. Примерима објаснити мисао не значи и доказати је. Потребно је упоредити неусамљене промене већ низова правилно утврђених промена, чији се чланови једни за друге повезују што је могуће неприкладнијом поступношћу и које су, поред тога, довољно распрострањени. Начин на који треба да се образују ови низови разликује се према случају. Они могу да обухвате чињеницу позамљене или од једног друштва или од више друштава исте врсте или од више разних друштвених врста. Да би се разумела једна друштвена установа која припада одређеној врсти, упоредиће се разни облици које она има не само у народа ове врсте већ у свих претходних врста. Иоле сложенија друштвена чињеница може да се објасни само под условом да се прати њен целокупан развој кроз све друштвене врсте. Упоредна социологија није посебна грана социологије, већ је то сама социологија, уколико она престаје да буде чисто описна и тежи да схвати чињенице. Упоређење може да буде убедљиво само ако се искључи чинилац доба старости који га ремети. Да би се то постигло, довољно је да се друштва која се упоређују посматрају у истом периоду њиховог развоја.

4. МАКС ВЕБЕР О ИДЕАЛНОМ ТИПУ

Важан елемент Веберовог социолошког становишта била је идеја о идеалном типу. Идеални типови су концептуални или аналитички модели који се могу користити да би се разумео свет око

нас. У стварном свету идеални типови су ретки – често су присутни само неки од њихових атрибута. Међутим, ове хипотетички конструкције могу бити од велике користи јер се свака ситуација у стварном свету може разумети ако се упореди с неким идеалним типом. На тај начин, идеални типови служе као јасно утврђено мерило. Важно је истаћи да за Вебера идеални тип није представљао један савршен или пожељан циљ. Уместо тога, он је мислио да је то „чисти“ облик извесног феномена. Вебер је користио идеалне типове у својим деловима о облицима бирократије и тржишта.²³⁾

У Веберовој методологији највећи значај имају идеални типови општег карактера, који се односе на друштвене појаве у разним друштвима и културама. Идеални тип показује како би изгледало неко понашање или неки друштвени облик када би њихов основни смисао дошао потпуно до изражаја. Идеални тип служи као стандард помоћу кога се може утврдити колико и у којим правцима од њега одступају поједини случајеви понашања. Вебер спада међу социологе који су као истраживачи на највишем плану користили упоредна истраживања и већина његових идеалних типова је настала као резултат или као средство тих упоредних истраживања.

По Веберовом мишљењу, настанак савременог друштва пратиле су важне промене у обрасцима друштвеног деловања. Он је веровао да се људи окрећу од традиционалних веровања заснованих на празновјерју, религији, обичајима и укореењим навикама. Уместо тога, појединац се све више укључује у рационалне, инструменталне прорачуне који узимају у обзир ефикасност и последице. Индустијско друштво остављало је мало места за осећања и за то да се ствари решавају на одређени начин само зато што су се оне већ вековима тако решавале. Развој науке, савремене технологије и бирократије Вебер је укупно описао као рационализацију, односно, организацију друштвеног и економског живота према принципима ефикасности, а на основу техничког знања. Ако су у традиционалним друштвима, религија и укореењени обичаји у великој мери одређивали ставове људи и оно што је за њих представљало неку вредност, онда је савремено друштво обележено рационализацијом све већег броја области живота, од политике, преко религије, до економских делатности.

По Веберовом мишљењу, индустријска револуција и развој капитализма били су потврда ширих друштвених кретања према ра-

23) Entoni Gidens, Социологија, Београд, 2003, стр. 14-16.

ционализацији. У капитализму не преовладава класна борба, већ развој науке и бирократије, односно, великих организација. Вебер је научни карактер Запада сматрао једном од његових најистакнутијих особина. Бирократија, као једини начин да се велики број људи успешно организује, шири се упоредо са економским и политичким растом. Вебер је користио израз отрежњење, или ослобађање од илузија, како би описао начин на који научно мишљење у модерном свету све више потискује и брише облике сентименталног односа према стварности који су важали у прошлости. Међутим, Вебер није био до краја оптимиста у вези с крајњим исходом рационализације. Бојао се да је модерно друштво систем који може сломити човеков дух тиме што покушава да регулише све области друштвеног живота. Вебер је поготово био узнемирен могућим утицајима бирократије која би гушила и дехуманизовала човека као и индиректним последицама које би могла да има на судбину демократије.

Вебер је учествовао у емпиријском истраживању које је организовало Удружење, било што је вршио анализу већ прикупљених података, било што је и сам створио замисао сличних истраживања. Макс Вебер је био позван да изврши анализу једног дела резултата који су били добијени у истраживању животних услова пољопривредних радника (1891-1892). Он је једини вршио поређење ових података са подацима истраживања из 1848. и 1874-75. године. При том је стварао употребне табеле са надницама, величини земљопоседа и посебно оног дела земље који се обрађује, величини сточног фонда који породице поседују и о низу других економских страна њиховог живота. Овај рад објављује под насловом „Услови пољопривредних радника у немачкој источно од Елбе“ (1892), када заправо и почиње његово интересовање за емпиријска истраживања. Један од главних проблема ових истраживања видео је у тешкоћама које су везане за саму анализу резултата. Тако је поводом истраживања које је спровео А. Левенстин, о ставовима радника у четири индустријске гране, написао и чланак „О методологији социјално-психолошких истраживања у њиховој анализи“. Ово истраживање се иначе сматра једним од највећих у том периоду, али Макс Вебер указује да је анализа била изведена крајње „несистематски и интуитивно“. Да би се то избегло он наглашава потребу типолошке анализе на основу квантитативних података. Поводом једног Левенстеиновог рада, он пише „Тек пошто је ма-

теријал квантитативно дат и његови различити делови стављени у међусобни однос, тек се тада може покушати са конструкцијом типова пролетерског менталитета и свести, формулисаних као садржинских... У сваком случају, решавање овог проблема мора се наставити на бази бројева, истраживати извесне разлике у учесталости извесних стилова израза и мисаоне оријентације према старости, приходу и месту рођења испитаника; сумњиви случајеви се морају искључити, док јасни, ако то изгледа могуће, пажљиво повезати у типове. Све ово мора се учинити врло пажљиво и уз непрекидно преиспитивање изворних података²⁴⁾.

Уколико би могло да се каже да је Вебер формулисао уопштени теоријски систем, онда је то најпотпуније остварено на почетку дела „Привреда и друштво“²⁵⁾. На нивоу експликације то је једна класификација идеалних типова делатности и односа у друштву. Вебер је отпочео тиме што је разликовао четири основна типа активности. Прве две карактеришу извесни модуси рационалности. У делу „Сврховита рационалност“ (Zweckrationalität) акција је схваћена као рационално усмерена у правцу највећег достигнућа једног мноштва циљева који су процењени један према другом, при чему се у избору средстава не разматра само техничка ефикасност већ и цена. У другом случају, у делу „Вредносна рационалност“ (Wertrationalität), дата је јасно формулисана вредност најнефективнијим расположивим средствима, без обзира на цену и однос према другим вредностима. Друга два типа активности представљају преостале категорије које делују у разним правцима. Када је реч о традиционалној активности, удаљавање од рационалности састоји се у одсуству рачунања, у смислу ефикасности, и у безрезервном прихватању установљених шаблона. Четврти тип је успешна акција било које оријентације која није ни рационална ни традиционална, већ је мотивисана осећањима, емоцијама, осећајима итд. Нема потребе да спецификујемо значај ових мотива, јер је за самог Вебера ова категорија неважна и њен садржај није посебно разјашњавао.

Пошто је обична логичка могућност кобминовања недовољна да се утврди смер његове систематизације, морамо да трагамо за другим принципима селекције. Они би се могли тражити у два

24) A. Obershall, cit. Knj. Str. 99-100.

25) Ускоро ће се појавити на енглеском језику под насловом: The Theory of Social and Economic Organization, превод А.М. Hendersona i Talcott Parsonsa, у издању Hodge & Co., Ltd., London and Oxford University Press, New York.

главна смера, који су, мада не потпуно, у неку руку ипак интегрисани. Чини се да је Вебер на једном апстрактнијем нивоу развио углавном имплицитно, шему уопштене структуре система друштвеног делања.²⁶⁾ Основне категорије ове шеме нису типови делања, већ структурални елементи на којима почива свака класификација типова.

Полазна тачка ове шеме свакако је рационална анализа односа средства-циљеви. Кад се у овом поступку доспе до извесног степена, настаје потреба за разликовање крајњих циљева од оних елемената система средства-циљеви који су од првенственог значаја као средства за друге циљеве. Улога крајњих вредности, као непосредних циљева у ланчаном низу акција, сасвим је јасна у Веберовом делу. У комплексним системима међуфактора ланчани нивои средства-циљеви нису недиференцирани, већ садрже читав низ аналитичких дистинкција које се јасно виде у његовом делу. Најважнија је дистинкција између технолошких и економских аспеката, с једне, и економске алокације и коришћења власти и принуде с друге стране.

Ова непосредна анализа система средства-циљеви ни издалека не исцрпљује овај аспект Веберовог систематског размишљања. Делање није усмерено само ка одређеним циљевима, већ је у друштвеним системима оријентисано и према једном поретку који у извесним границама утврђује услове под којима се циљеви могу остваривати. Вебер је установио да системе поретка који су од највећег значаја у друштвеном животу, карактерише једна изванредно важна црта: они се сматрају „леgitимним“. Мада се придржавање ових система, опште узев, изнуђује разним облицима механизма награђивања и кажњавања, њих подржавају и општа морална осећања, тако да се придржавање система поретка сматра моралном обавезом чије извршавање као морално озакоњено право, захтевају они који су на власти. Елемент легитимности на којем се заснивају облици поретка, Вебер тесно повезује са основним вредностима које улазе у системе средства-циљеви. Оба потичу од основне етичке оријентације припадника друштвених група.

Ове етичке оријентације нису изоловане појаве. Оне су увек у уској вези с оним видовима сазнајне и емотивне оријентације које уопштено називамо „религиозно“. Типичан став поштовања према моралном ауторитету и моралној обавези, што је обележје

26) У ауторовом Structure of Social Action (New York: McGraw-Hill Book Co., 1937) chap. XVII.

легитимности, уско је повезано с поштовањем оног што је „свето“ или да употребимо Веберов израз, „харизматско“, било да је реч о лицима или стварима. Да би неки поредак био законит, а крајње вредности оправдане, они већ по природи емпиријског уопштавања, морају да буду присно интегрисани с човековом оријентацијом ка проблемима значења и са светом сакралних ентитета и симбола. Као што је код Диркема морални ауторитет у световној сфери интегрисан са светошћу и религијској сфери, тако је код Вебера легитимност повезана с образцима „харизматског“ престижа и ауторитета. У појмовима као што су: средства-циљеви, крајње вредности, легитимност, харизма и системи религијских идеја, садржани су систематски обрасци уопштене структуре система деловања. Из ових појмова изведени су структурални односи Веберових конкретнијих идеалних типова, тако да конституишу пре један структурално интегрисани систем, него излагање логичких могућности.

У области институционализације власти Веберова анализа је скоро иста. Он разликује три основна типа: рационално-правни, традиционални и харизматски. Код рационално-правног типа власти, власт се врши на основу званичне дужности и по правним правилима. Извор легитимности није у личном престижу појединца, већ у ауторитету правила на основу којих он обавља своју дужност. У случају традиционалног типа власти, власт се врши на основу положаја чији је статус утврђен традицијом. Овај статус је дефинисан у облику традиционалног поретка који озакоњује преузимање власти, а у извесном смислу дефинише и њен делокруг. Трећу категорију представља харизматска власт. Вебер је не дефинише као постојану рутинску организацију, већ као образац узет из кретања промена као таквих. Харизматски вођа тражи законитост захтева које поставља другим људима, на основу свог личног ауторитета који је у специфичном сукобу са успостављеним поретком. За разлику од других, харизматска власт није везана за одређени тип економског уређења, јер Вебер сматра економско уређење појавом утврђене рутине. Последица харизматског покрета је обарање устаљених економских услова, без обзира којих. Али, као и сваки други друштвени покрет, тако је и харизматски везан за економске услове и то је, уједно, један од основних разлога због којих је харизматска фаза, већ по својој природи, привремена. Постоје два типа облика харизматског добијања средстава: поклони и плен, односно средства добијена принудним путем, силом или без ње.

Његова дела обухватају неколико подручја: економију, право, филозофију, упоредну историју, као и социологију. Велики део његовог рада односио се на развој савременог капитализма и начина на које је савремено друштво различито од ранијих облика друштвене организације. Вебер је кроз велики број емпиријских студија приказао неке од основних карактеристика модерних индустријских друштава и јасно идентификовао кључне социолошке дебате које су и данас од централног значаја за социологе. Вебер је желео да објасни природу и узроке друштвених промена. Иако је био под утицајем Маркса, снажно је критиковао нека од његових главних становишта. Одбацио је материјалистичко схватање историје, а класни сукоб за њега није имао толики значај. По Веберовом мишљењу, економски чиниоци јесу важни, али идеје и вредности исто тако имају велики утицај на друштвене промене.

Вебер је веровао да би социологија требало да се усредсреди на друштвено деловање, а не на структуре. Према Веберу, појединци су у стању да слободно делују и да обликују будућност. Међутим, за разлику од Диркема и Маркса, он није веровао да постоје структуре које су изван или независне од појединца. Пре је веровао да се структуре у друштву образују сложеним узајамним деловањем делања. Управо је задатак социологије да схвати значења која стоје иза тих делања. Вебера је непрекидно мучило питање односа науке према друштвеној пракси. Настојао је да епистемолошки докаже како друштвене науке могу решавати једино техничке задатке.

Вебер је зачетник и најутицајнији представник социологије разумевања, која особено схваћеним поступком разумевања жели да замени или бар допуни детерминистичко објашњење испитиваних појава. Разумевање и објашњење су врло различите епистемолшке категорије. Научно објашњење се заснива на извођењу појединачних појава из неких општих теоријских ставова и конкретних почетних услова тих појава. Присталице разумевања сматрају да општи теоријски ставови немају већу вредност у објашњавању друштвених или културних појава, него да наука може расветлити те појаве откривајући смисао и значење који су у њима садржани и који их повезују с неким ширим културно-историјским целинама.

Вебер не сматра да разумевање искључује откривање узрочних односа, него тражи средње решење овог кључног епистемолошког проблема. Ово ипак не значи да разумевање не остаје средишна

методска категорија Веберове социологије. Вебер друштво схвата на изразито номиналистичан начин, као резултат деловања појединца који га сачињавају. У методологији се ово номиналистичко теоријско становиште претвара у методолошки индивидуализам. Вебер наглашава да се разумети могу само разни облици смисаоног индивидуалног понашања. У проучавању друштва основно је схватити смисао којим се у разним облицима свога деловања руководе појединци. По његовом мишљењу, велика предност друштвених наука састоји се управо у могућности да се разбере понашање појединца у друштву.

Његови методолшки радови настали су из потребе да у општем сукобу два сасвим супротна гледишта о друштвеним наукама – крајњег историзма и схватања да су и у друштвеним наукама не само могућни, већ и неопходни теоријски системи – изгради властито становиште. Покушава да заузме врло особен средњи став и да измири или бар приближи ова супротна гледишта.

Вебера је непрекидно занимало питање односа науке према друштвеној пракси. Настојао је да епистемолошки докаже како друштвене науке могу решавати једино техничке задатке. По Веберу, наука из два основна разлога не може утицати на основне вредносне ставове: 1) изграђена је на одређеном вредносном становишту и стога није у стању да га суштински критикује; 2) ирационалност основних вредносних опредељења.

Наука може (1) појмовно разрадити изабрано вредносно становиште и на тај начин објаснити његов прави смисао, као и (2) да на подручју вредности испита објективне могућности и друштвене планове остваривања усвојеног вредносног становишта. (3) Она може пронаћи рационална средства за остварење изабраног вредносног становишта. Наука је у основи само инструментално, а не суштински рационално средство човекове делатности. Њена се улога своди на разјашњавање стварног смисла донетих вредносних одлука и проналажења што рационалнијих средстава помоћу којих се усвојена практична становишта могу што ефикасније остварити.

Вебер је зачетник и најутицајнији представник социологије разумевања, која особено схваћеним посотупком разумевања жели да замени или бар допуни детерминистичко објашњење испитиваних појава. Разумевање и објашњење су врло различите епистемолошке категорије. Научно објашњење се заснива на извођењу поје-

диначних појава из неких општих теоријских ставова и конкретних почетних услова тих појава. Присталице разумевања сматрају да општи теоријски ставови немају већу вредност у објашњавању друштвених или културних појава, него да наука може расветлити те појаве откривајући смисао и значење који су у њима садржани и који их повезују с неким ширим културно-историјским целинама.

Вебер не сматра да разумевање искључује откривање узрочних односа, него тражи средње решење овог кључног епистемолшког проблема. Ово ипак не значи да разумевање не остаје средишна методска категорија Веберове социологије. Вебер друштво схвата на изразито номиналистичан начин, као резултат деловања појединца који га сачињавају. У методологији се ово номиналистичко теоријско становиште претвара у тзв. методолошки индивидуализам. Вебер наглашава да се разумети могу само разни облици смисаоног индивидуалног понашања. У проучавању друштва основно је схватити смисао којим се у разним облицима свога деловања руководе појединци. По његовом мишљењу, велика предност друштвених наука састоји се управо у могућности да се разуме понашање појединца као елемената друштвених целина, док се природне науке морају задовољити откривањем функционалних веза и узрочних правилности у комплексним појавама, али не могу разумети њихове елементе. Вебер разликује неколико врста разумевања, заправо, дели га у две основне групе. У прву спада разумевање замишљеног смисла неког делања и откривање субјективно схваћене везе између усвојених циљева и средства која се употребљавају ради њиховог постизања. Друго, разумевање емотивно-афективног понашања захтева у далеко већој мери способност уживљавања. Поред ова два помиње и естетско-уметничко разумевање. Свако научно сазнање путем разумевања треба да задовољи два услова: (1) да буде смисаоно адекватно и (2) узрочно адекватно. Смисаоно адекватним се сматра разумевање или тумачење неког понашања чији се саставни делови налазе у међусобној смисаоној вези која је типична за неку уобичајени начин мишљења и осећања у датој култури.

Разумевање неког редоследа догађаја је узрочно адекватно само ако се на основу искуствених уопштавања може закључити да постоји одређена вероватноћа да се они доиста дешавају на тај начин. Међутим, само спајањем обе ове адекватности настаје социолошко разумевање неког облика понашања.

И у својим схватањима идеалног типа, као особеног средства за објашњавање друштвених појава, Вебер је тражио средње ре-

шење између описног историзма и апстрактне опште теорије. Ни историјски идеални тип није пасиван одраз сталног историјског стања. Настаје истицањем и смисаоним повезивањем неких особина одређених историјских појава. На тај начин и историјски идеални тип може да служи као општи критериј за поређење стварног стања с неким његовим наглашеним специфичним особинама.

У Веберовој методологији највећи значај имају идеални типови општег карактера, који се односе на друштвене појаве које нису ограничене на један историјски период или на једно друштво, него се јављају у разним друштвима и културама. Идеални тип показује како би изгледало неко понашање или неки друштвени облик када би њихов основни смисао дошао потпуно до изражаја. Идеални тип служи као стандард помоћу кога се може утврдити колико и у којим правцима од њега одступају поједини конкретни случајеви понашања. Вебер спада међу социологе који су као истраживачи на највишем плану користили упоредна истраживања и већина његових идеалних типова је настала као резултат или као средство тих упоредних истраживања.

Литература

- 1. Марија Богдановић, Методолошке студије, Београд, 1999.
- 2. Глигорије Зајечарановић, Основи методологије науке, Београд, 1974.
- 3. Др Радомир Лукић, Општа социологија, Београд, 1972.
- 4. Владимир Милић, Методологија друштвених наука, Београд, 1991.
- 5. В.Милић, Диркемов социолошки метод – предговор за „Правила социолошке методе“ од Е. Диркема, Наклада Јесенски и Турк Хрватско социолошко друштво, Загреб, 1999.
- 6. Војин Милић, Социолошки метод, Београд, 1978.
- 7. Љубиша Р. Митровић, Социологија, Београд, 1997.
- 9. Ентони Гиденс: Социологија, Београд, 2004.
- 10. Е. Диркем, Правила социолошке методе, Наклада Јесенски и Турк Хрватско социолошко друштво, Загреб, 1999.

Dragan Subotic
Institute for Political Studies, Belgrade
THEORETICAL FRAMES OF METHODOLOGICAL
RESEARCH THEORETICAL FRAMES OF
METHODOLOGICAL RESEARCH

Summary

In this text author wrote on theoretical dimension of methodology, scientific method and applied research. The author established a basic theoretical matrix based on methodological ideas of August Comte, Emil Durkheim, Max Weber and other authors, making draft for a possible methodological frame for research of society, social phenomena, processes and achievements.

Key Words: method, methodology, August Comte, Max Weber, Emil Durkheim